

יחס ההורים לילד שאינו שומר מצוות

ראשי פרקים

1. מדברי חז"ל והפוסקים
2. כיצד לקרב
1. הפגנת צער
2. תפילה

- א. מה לעשות?
- ב. רגשי אשם
- ג. רגשי אכזבה
- ד. קירוב או ריחוק?
- ה. תקדימים מן התנ"ך

א. מה לעשות?

נטייה טבעית של הורים היא לראות את בנם הולך בדרכם. אמנם בעניין זה יש פער של ממש בין העולם הדמוקרטי-ליברלי לבין העולם הדתי-הלכתי. העולם הדמוקרטי דוגל בחופש, כולל חופש דת ואמונה, וגם לילד נתונה זכות זו. תפקיד ההורה כלפי בנו הוא רק לחנך אותו לכישורי חיים. ואילו בעולם שלנו – לעולם ההלכה – מחויב האב לחנך בנו לילך בדרכו, היינו בדרך התורה והמצוות.

המשנה בסוף פרק ראשון בקדושין מונה חמש מטלות המוטלות על האב כלפי בנו, וביניהם – ללמדו תורה. האב חייב גם לחנך את בנו לחיי תורה ומצוות, אם מדרבנן (ראה סוכה כח, ב) או אף מהתורה,¹ ויש מי שמוצא את המקור לכך בפסוק: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח, יט)².

האב ניסה ולא עלה בידו, מה יעשה? אין מדובר כאן באורח חיים שונה בתוך מסגרת התורה והמצוות. כך יתכן שלאב 'מתנגד' יקום בן 'חסיד'; אב ציוני ימצא שבנו נעשה 'חרדי' או להיפך. יתכן שהאב יצטער, אך בשל כך הוא לא ירחיקנו. אך אנו מדברים על בן שעוזב את חיי הדת, ואז השאלה העיקרית היא – לקרב או לרחק.

1. ראה אנציקלופדיה תלמודית כרך א, ערך אב, וכרך טז ערך חינוך.

2. ראה משך חכמה שם.

הבעיה מקבלת משמעות חדשה בימינו, שכן אין מדובר במקרה פרטי אלא בתופעה חברתית, כאשר רבים מבנינו, בעיקר בציבור שלנו, נתקלים בה. עצם המלה "דתל"ש" מורה על מרחב התופעה. לענ"ד אין הדרכה מספקת לכלל הורים כיצד להתנהג במצב זה.

בדרך כלל בפני ההורים עומדות שתי שאלות: הראשונה – מה אמורה להיות תחושת ההורים? הרבה הורים חשים רגשות כישלון ואכזבה. מה משמעות הדבר? בהנחה שהם אכן מרגישים כשלון. האם להאשים את עצמם, להתייטר ולנסות לתקן?

השנייה – מה לעשות כעת; לקרב, להתעלם, או לרחק באופנים שונים.

ב. רגשי אשם

נפתח בשאלה הראשונה. לכאורה יש מקום לרגשי אשם,³ הוטלה עלינו משימה ולא עמדנו בה, ואדם ישר מחטט תחילה בעצמו⁴ בטרם יאשים אחרים. ראיה לכך נמצא כבר בתורה ובדרשת חז"ל. על הפסוק: "ובת איש כהן כי תחל לזנות את אביה היא מחללת" (ויקרא כא, ט) דורשת הגמ' בסנהדרין נב, א:

לכדתניא, היה רבי מאיר אומר: מה תלמוד לומר את אביה היא מחללת – שאם היו נוהגין בו קודש – נוהגין בו חול, כבוד – נוהגין בו בזיון, אומרים: ארור שזו ילד, ארור שזו גידל, ארור שיצא זו מחלציו. אמר רב אשי: כמאן קרינן רשיעא בר רשיעא ואפילו לרשיעא בר צדיקא, כמאן – כהאי תנא.

וכן נפסק להלכה ברמ"א: (או"ח סימן קכח סעיף מא):

ויש אומרים דמי שיש לו בת שהמירה לעבודת כוכבים, או שזנתה, אין מחייבין עוד לקדשו, כי אביה היא מחללת.

3. אכן, אם האב לא חונך בנו, או ששלח אותו לחינוך חילוני, כבר כתב הרמב"ם: "הרואה את בנו יוצא לתרבות רעה ואינו ממחה בידו־הרי זה אחד מכל דברים המעכבים את התשובה" (הל' תשובה ד).

4. אם כואב לו מעשה בנו, וכך צריך להיות כאמור להלן, יפשפש במעשיו, ראה ברכות ה, א.

האחרונים דנו במשמעות הדברים וניכרת מגמה לצמצמה. המשנה ברורה אומר: "היינו לעניין לפתוח ראשון, ולברך ראשון אבל לא לענין נשיאת כפים". כמו כן הוא מוסיף שמותר לקדשו, אלא שאין חייבים. המגן אברהם שם (ס"ק סב) אומר, דדוקא בזנות מחללת אביה דהו"ל לשמרה מזנות, שלא תתייחד עם אדם, כדאיתא בכתובות שסוקלין אותה על פתח בית אביה כלומר ראו גידולים שגדלתם, אבל בשאר עבירות אין יכול לשמרה, ויש לתרץ שמה שכתב הרמ"א המירה, שכיון שהמירה, מסתמא גם זנתה, וכן משמע מדקתני בת שהמירה, ולא קתני בן שהמיר, ש"מ שלא קפדינן אלא הזנות.

משמע שאין הדין אמור כי אם בבת. ובפמ"ג שם הוסיף שלכן לא כתב הרמ"א בן, כיון שהנקיבות הולכות בתר מזג וטבע האב, כדאמרין איש מזריע תחילה יולדת נקיבה.

אך בחשוקי-חמד על הגמ' שם הביא מדברי הפוסקים שהדין אמור גם על בן, כך מבואר בתשב"ץ (ח"ג סימן קטו) שכתב שאם בניו ירדו מהדרך, מותר לבזות את אביו.

כמו כן נאמר בספר חסידים (סימן תשצא) מי שאביו מומר אין קוראין לספר תורה בשם אביו, שנאמר 'את אביה היא מחללת', וכתב בשו"ת מהר"ם פדוואה (סימן פז) שאם הוא מתבייש שלא קוראים לו בשם אביו, מותר לקראו, שבלאו הכי גם בשם זקנו אי אפשר לקראו, מאחר שגם אבי המומר נקרא רשע, כמבואר בסוגין.

כמו כן בשו"ת מבי"ט (ח"ג סימן רו) דן מתי מותר לקרוא לאב רשע בגלל רשעת בנו, וכתב שלא הותר לקראו רשע אלא בזמן רשעת בנו, ומאריך ברשעתו, וכן הוא משמעות הכתוב את אביה היא מחללת, בזמן שהיא מחללת את אביה, שלא כתב את אביה חללה.

כמו כן יעוין בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן ב) שנשאל על כהן אחד שבנו יצא לתרבות רעה, ואינם רוצין לקרות לו בתורה ראשון אי שפיר עבדי או לא. והשיב שאין לקרותו באמצע הקרואים, שמלבין פניו... ועל זה נאמר 'לא ימתו אבות על בנים', ומה שאמר שקורין לו רשיעא בן רשיעא, היינו שלא בפני אביו, וחזקיה מלך יהודה יוכיח, אף על גב דהיה לו בנין דלא מעלי, אפ"ה נהגו בו כבוד מאוד... כמו כן כתב בשו"ת חוות יאיר (סימן סה) שאם בנו יצא לתרבות רעה, אף שמותר לקרוא לו רשע בן רשע, אולם אסור לקרות לאב לבד רשע, דהשומעים

סוברים שהוא רשע מצד עצמו, עוד כתב דלא שרינן לקרוא לרשע בן צדיק או בינוני רשע בן רשע בשכבר אביו מת.

כמו כן בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן סא) כתב שאם הבנים רשעים ושכרו אחד לומר קדיש על אביהם, יאמר שנים עשר חודש, ולא אחד עשר כנהוג, ואחד מנימוקיו הוא, שמכיון שמותר לקרוא לבן רשע בן רשע, יש באב צד רשעה לעניין אמירת קדיש גם בחדש האחרון.

עד כאן מדברי החשוקי-יחמד, ומסיים:

ומ"מ נראה שגם יודו, שזה לא נאמר רק באופן כזה שהאב היה יכול למנוע את הבן, ולא חינכו כראוי. וראיה לזה מהנאמר בספר חסידים (סימן תתשג) אם יש שום גרמא של אביו, כגון עלי הכהן שלא הוכיח את בנו, והיה יכול לצוות לישראל להעבירם, אז יכול לתלות באביו, כמו שנאמר "את אביה היא מחללת".

גם בדברי חז"ל מצינו סנקציות שהוטלו על האבא, ואף המשפחה בכללותה.

בגמ' סוכה נו, ב מובא:

תנו רבנן: מעשה במרים בת בילגה שהמירה דתה, והלכה ונשאת לסרדיוט אחד ממלכי יוונים. כשנכנסו יוונים להיכל היתה מבעטת בסנדלה על גבי המזבח, ואמרה: לוקוס לוקוס, עד מתי אתה מכלה ממונן של ישראל ואי אתה עומד עליהם בשעת הדחק! וכששמעו חכמים בדבר קבעו את טבעתה, וסתמו את חלונה. ... למאן דאמר מרים בת בילגה שהמירה דתה, משום ברתיה קנסינן ליה לדידיה? – אמר אביי: אין, כדאמרי אינשי: שותא דינוקא בשוקא, או דאבוה או דאימיה.

אמנם, בזמננו יש לבחון את העניין מחדש. המקורות שראינו עד כה מדברים בעיקר בעבירה חמורה של זנות אשת איש או בהמרת דת. בעיקר בעניין השני, הבן יוצא לא רק מן הבית אלא מן העם בכלל. יתר על כן הוא משדר שהוא מתנגד לדרך התורה, ויש טעם להילחם בו ולהחליש כחו. אבל בעניין הדתל"ש בימינו – הוא אינו מתריס, אלא אומר שמסיבות שונות חיי תורה אינם מתאימים לו או אינם נראים בעיניו. הוא אינו מעביר אחרים על דתם, ומעוניין להישאר לא רק בקרב עם ישראל אלא גם במסגרת המשפחה ואף הקהילה. ולכן אשמת ההורים פוחתת בהרבה.

יתר על כן, יש והבן מנהל חיים ערכיים, כקצין בצבא, רופא מסור בבית חולים וכיוצ"ב, אמנם אין מצווה מכבה עבירה, ורק על בסיס תורה, יש לשבח את המתמסר לאחד מערכי תורה.

סברה זו – של יחס מיקל בימינו – ניתנת להאמר אפילו ביחס לעוזבי תורה בדורות האחרונים שלפנינו, כאשר החל תהליך של עזיבת התורה בעם ישראל. רבים נתפסו, דווקא מתוך התלהבות ומחשבה על תיקון עולם, לקומוניזם או ליברליזם, כאשר הדת בכלל, בעקר אצל הגויים, הפכה להיות לא פופולרית עקב התפתחות המדע או מסיבות אחרות שאין כאן המקום לפורטם. אמנם רבים מאותם עוזבי דת גילו רוח מרדנות, מתוך אמונה בצדקת דרכם, ובכל זאת הרב קוק ביקש שההורים לא ירחיקום כפי שעולה מדבריו שיובאו להלן. אם כן קל וחומר שכן יש לנהוג בימינו כאשר אין אותה רוח מרדנות, אלא בעיקר עם ארצות. ואף על פי שיש בדתל"שים צד גרוע יותר, שכן אינם כל כך עמי ארצות, והם חוו את דת האמת, אבל בכל זאת בדרך כלל לא בחרו בדרכם מתוך התבוננות מעמיקה, אלא מטעמי נוחות, מציאת פגמים בדתיים שבסביבתם וכיוצ"ב, והנסיון מוכיח שרבים מהם חוזרים לכור מחצבתם.

וכמו כן, בימינו, כאשר העולם כה פתוח, וכל כך נגיש, ויש בו גם דברים חיוביים, קשה להאשים את ההורים, כאשר שלחו אותו לחינוך דתי, והשתדלו לחנכו בדרכם, אא"כ נחזיק בחינוך סגור, ללא פתיחות לעולם שמסביבנו, כפי שעושים בציבור החרדי, עכ"פ בחלקו. ברם, הציבור שלנו דוגל בחינוך, שכולל לימודי חול ופתיחות מבוקרת לעולם, ובדרך כלל בהצלחה, אלא שלהצלחה זו יש מחיר, ובין היתר-תופעת הדתל"שים. אכן זו מצויה גם בציבור החרדי, אבל במינון קטן יותר. עכ"פ לא זהו הנושא כאן – איזה חינוך עדיף – אלא במצב הנתון כיצד להתמודד עם התופעה.

הרב אלישע אבינר (בספרו, אמונת החינוך, עמ' 153) מוסיף עוד רשימה של כשלונות באישי התנ"ך – ובעניין זה נרחיב להלן – כדי לעודד את ההורים. לא תמיד הכשלונות תלויים בהורים.

כך למשל מציינים חז"ל (סנהדרין קא, ב) כי חזקיהו, שהרביץ תורה לכל עם ישראל, לימד גם את בנו מנשה, אך לא הצליח, ורק הייסורים, כשהוגלה לבבל, הכניעו את לבו של הבן.

כמו כן מובא בבית יוסף (יו"ד שמה אות ה) כי במצוקות העתים, בנו של רבנו גרשם מאור הגולה, יצא לתרבות רעה.

אכן גם כשהעניקו ההורים חינוך דתי לילד, יתכן ששגו, לעתים, בלי משים, בדרך החינוך המתאימה לילד זה.

הרש"ר הירש תולה את הכישלון של ההורים בחינוך עשיו, לא בכך שאביו לא הוכיחו, אלא שלא חנכו בדרך הראויה לו, ההורים נתנו חינוך אחיד לילדיהם, ללא בחינה ייחודית של כל ילד.

אכן במקום אחר, חז"ל מתארים את רשעו של עשיו מבטן אמו (ראה רש"י בראשית כה, כב), ואם כי הדברים צריכים הסבר, עכ"פ הם מורידים מאשמת ההורים.

וכבר עמד על כך הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה יו"ד ג עו) שאין כלל אחיד בחינוך הבנים, ולאחד מתאימה דרך הנוקשות ולאחיו דרך הרכות דוקא וז"ל:

בדבר הצלחה בחינוך הבנים ליכא כלל בדבר איך להתנהג, שתלוי לפי מדות הבן והבת שחנן אותם השי"ת, שיש שטוב לילך בתקיפות ויש שיותר טוב לילך ברכות ובנעימות. וברוב הפעמים בנעימות ורכות הוא יותר טוב... ועיקר החינוך צריכים לחנכו באמונה בהשם יתברך ובתורתו, ושכל דבר שנותנים לו הוא מתנה מהשי"ת, שאז יקנה אהבה להשי"ת ולאביו ואמו השלוחים משמים ליתן לו, ואז יעשה באהבה כל מה שיאמרו לו שכן הוא רצון השי"ת ולא יצטרכו לענשו רק לפעמים רחוקות, וכשיענשוהו יבין איך שהיה זה לצורכו ולטובתו.

העולה מן האמור שאין כדאי להתמקד ברגשי אשמה, וביחוד שכיוון זה יכול לפגוע בדרך הקירוב שתובא להלן. כאשר הבן או הבת המירו דתם, או אף נישאו לגויים, ומעטים הסיכויים שיחזרו, יש יותר מקום לבחינת הכשלון – בבחינת היכן טעינו, אבל בדתל"שים, עובדה היא שהרבה מהם חוזרים, ולכן יש להתמקד בצד הבונה ולא בצד שמסדר נתק.

ועוד נקדיש להלן מספר מלים לחשבון נפש של ההורים.

ג. רגשי אכזבה

בנוסף לכישלון חשים ההורים גם רגשי אכזבה. הקשר בין אב ובנו הוא ייחודי. מעבר לקשר שבין שני יהודים. האב רואה בבנו ממשיך דרכו, ובמדה ידועה, הוא כביכול ממשיך לחיות גם לאחר הסתלקותו מן העולם הזה. הגמ' בב"ב קמא, א אומרת:

הא אמר ר' יוחנן משום רשב"י: כל שאינו מניח בן ליורשו – הקדוש ברוך הוא מלא עליו עברה, שנאמר: והעברתם את נחלתו לבתו, ואין העברה אלא עברה...

והגמ' בב"ב קטז, א אומרת שלכך לא נאמר בדוד מיתה לפי שהניח בן כמותו.⁵ גם מצד הבן, יש שהוא פועל בחייו עבור אביו הנמצא בעולם הבא. כך מצינו בעניין אמירת קדיש בספר אור זרוע (ח"ב שבת סימן נ):

מעשה בר' עקיבה שראה אדם אחד שהיה ערום ושחור כפחם והיה טוען על ראשו מטען עשרה טעונים והיה רץ כמרוצת הסוס גזר עליו ר' עקיבה והעמידו ואמר לאותו האיש למה אתה עושה עבודה קשה כזאת... אמר לו אותו האיש מת הוא ובכל יום ויום שולחים אותי לחטוב עצים ושורפין אותי בהם וא"ל בני מה היתה מלאכתך בעולם שבאת ממנו א"ל גבאי המס הייתי והייתי מראשי העם ונושא פנים לעשירים והורג עניים א"ל כלום שמעת מן הממונים עליך אם יש לך תקנה א"ל... שאילמלי היה לו לזה העני בן שהוא עומד בקהל ואומר ברכו את ה' המבורך ועונין אחריו ברוך ה' המבורך לעולם ועד או יאמר יתגדל ועונין אחריו יש"ר מברך מיד מתירין אותו האיש מן הפורענות... מיד נצטער ר"ע צער גדול והלך ושאל עליו... אמרו הרי ערל הוא... מיד נטלו ר"ע ומלו והושיבו לפניו... והעמידו לפני הקהל ואמר ברכו את ה' המבורך וענו הקהל ברוך ה' המבורך לעולם ועד יתגדל יהא שמייה רבא. באותה שעה מיד התירו המת מן הפורעניות מיד בא לר"ע בחלום ואמר יהר"מ ה' שתנוח דעתך בגן עדן שהצלת אותי מדינה של גיהנם מיד פתח ר"ע ואמר יהי שמך ה' לעולם ה' זכרך לדור

5. וראה עוד בראשית מט, לג ותורה תמימה שם אות מו.

ודור וכן מצא מורי ה"ר אלעזר מוורמשא דתנא דבי אליהו רבא דקטן
האומר יתגדל מציל אביו מן הפורענות.

זוהי משמעות הכלל שקבעו חז"ל: "ברא כרעא דאבוה". הכלל בעיקרו נאמר לגבי
השלכות ממוניות, אבל יש בזה גם משמעות מיסטית של השפעת פעולות הבן
על נשמת אביו.

כמו כן, הגמ' בב"ב נח, א מספרת על חכמתו של ר' בנאה:

ההוא גברא דשמעה לדביתהו דקא אמרה לברתה: אמאי לא צניעת
באיסורא? הך איתתא עשרה בני אית לה, ולית לי מאבוך אלא חד. כי
שכיב, אמר להו: כל נכסי לחד ברא, לא ידעי להי מינייהו. אתו לקמיה
דרבי בנאה, אמר להו: זילו חבוטו קברא דאבוכו, עד דקאי ומגלי לכו להי
מינייכו שבקא. אזלו כולהו, ההוא דבריה הוה לא אזל, אמר להו: כולהו
נכסי דהאי.

ומפרש בעל הלב־אליהו, כי יש קשר מיסטי בין אב לבן, לכן הבן האמתי, לא היה
מסוגל לחבוט בקבר אביו, גם אם לא ידע אם הוא הבן.

וראה עוד מאמרו של הרב אליהו ממון על "ברא כרעא דאבוה" באתר "ישיבה".

אם כן מובנים רגשות האב הרואה שבנו אינו ממשיכו.

ד. קירוב או ריחוק?

מכאן נגיע לשאלה המרכזית, כאשר מצד אחד הדרך הראשונה אמורה לקרב
ולהחזיר את הבן לדרך הוריו. גם אם לא יחזור בתשובה, יתכן שישמור על
מסורת ועל קווים אדומים מסוימים, כמו: צום ביום כיפור, איסור אכילת חזיר,
ביקור מזדמן בבית כנסת וכיוצ"ב. ואילו הדרך השנייה יכולה להרחיק אותו מכל
אלה. אמנם יש אומרים שלמען היושר והאמת יש לומר – אין יהודי לחצאין. אם
אינך מקפיד על כשרות, אין הבדל בין בשר נבילה לבשר "לבן". אם אינך מתפלל
בדרך כלל, בשביל מה אתה בא לבית כנסת, אם אינך עושה תשובה, מה טעם
לצום ביום כיפור? אך דרך זו מוטעית לענ"ד. בדרך כלל איננו מדברים באנשים
בעלי הגות עמוקה, אלא בצעירים שמטעים את עצמם באופנים שונים, ובהרבה
מקרים אינם "סגורים על עצמם" באופן סופי. גם אנו לא מבינים כל מעשינו,
אלא פועלים גם מכח מסורת, ולעתים גם לחץ חברתי או משפחתי. לכן, הנח

לילדך לקיים כמה שיותר, תוך תקווה שהמאור שבה [= במצוה שהוא מקיים, גם שלא לשמה] יחזירנו למוטב.

מאיך גיסא, יש יתרון גם בדרך הריחוק. אולי הוא ירתיע וישיב את הבן למקור מחצבתו, שכן אינו רוצה לאבד קשר עם הקהילה והמשפחה. כמו כן, אפשר שיש לו השפעה רעה על אחיו וחבריו, ויש חשיבות בהכרזה שזו היא דרך רעה.

ה. תקדימים מן התנ"ך

על דרך האמרה "הפוך והפוך בה דכולא בה" נמצא גם בתורתנו תקדימים שיש ללמוד מהם.

אכן חז"ל (מדרש רבה, בתחילת חומש שמות) מבקרים הורים שבאהבתם המופרזת לבניהם, לא הוכיחום כדבעי, ומונים את המקרים הבאים: אברהם וישמעאל, יצחק ועשיו, דוד, ואבשלום ואדוניה, שלא ייסרו בניהם, ויצאו לתרבות רעה. כל אלו לעומת הורים שיסרו בניהם, והמשיכו בדרכם, והמדרש מונה את אברהם ויצחק, יצחק ויעקב, יעקב ובניו, שיסרו בניהם, ויצאו צדיקים. אך יתכן שחז"ל תפסו דמויות אלו כאב טיפוס, כפי שעולה מפשט הכתובים, אך לכשנמקד בכל אחד מדמויות אלו, יתכן ונקבל גישה שונה..

נח ובניו. חם עשה מעשה שלא יעשה לאביו. נח אינו סולח ואף מקלל את חם ובניו. יש והחטא על נסיבותיו כה גדול, שדורש הרחקה.

אברהם וישמעאל. התורה מעידה כי ישמעאל נהג בדרך לא ראויה, ושרה מבקשת לגרשו. איך מגיב האבא, אברהם?: " וירע הדבר מאד בעיני אברהם על אודות בנו" (בראשית כא, יא). כמה פירושים לפסוק. רש"י אומר: ששמע שיצא לתרבות רעה. ופשוטו על שאמרה לו לשלחו". לכאורה שני פירושים נוגדים לפנינו, אבל ניתן ליישב, שלמרות שהצטער, לא רצה בריחוק. ואכן השפתי-יחכמים בשם הרא"ם משתדל ליישבם. לפי הפירוש הראשון. הוא הצטער על התנהגות בנו, והקב"ה אמר לו גם להסכים לשרה. לפי הפירוש השני, בניגוד לשרה, הוא לא רצה בדרך הגירוש. ועי' עוד באור-החיים שבפירושו הראשון אומר: "על אודות בנו – פירוש לבל יצא לתרבות רעה בצאתו מבית אביו, וסוף כל סוף בנו הוא".

לפ"ז לפנינו דוגמה, שאין למהר בדרך הריחוק.

יצחק ועשיו. ניתן לומר שגם כאן מחלוקת בין ההורים בשאלת היחס לעשיו. רבקה רצתה בטובת יעקב על חשבון עשיו. אך יתכן שיצחק רצה לקרב את עשיו דוקא בשל התרחקותו מדרך הוריו ("ותהיין מרת רוח ליצחק ולרבקה" כו, לה). אכן, רבו הפירושים והדיונים בעניין זה, ולא באתי אלא להצביע על אפשרות אחת.

יעקב ובניו. באשר לחטא **ראובן**, הכתוב מעיד שיעקב ידע (בראשית לה, כב), ובכל זאת לא הרחיקו. הפסוק מצמיד למעשה את המלים "ויהיו בני יעקב שנים עשר", ומפרש רש"י: "ורבותינו דרשו, ללמד בא שכולן שווין, וכולן צדיקים, שלא חטא ראובן".

באשר למעשה **שמעון ולוי** בשכם הוא אומר להם: "עכרתם אותי להבאישיני ביושב הארץ...", אם כי בטענה מוסרית, לפי חלק מן המפרשים, הוא בא אליהם רק בסוף ימיו: "שמעון ולוי אחים כלי חמס מכרותיהם..."

באשר ל**מכירת יוסף** אפשר שיעקב לא ידע עד סוף ימיו (ראה רש"י בראשית נ, טז). אם נאמר שכן ידע בסוף ימיו, יש לציין שבכל זאת לא הרחיקם. אכן יתכן שלאחר שיוסף התפייס ולא נגע בהם לרעה, גם האבא לא הענישם בשלב זה.⁶

עלי ובניו. הכתוב מעיד שהם חטאו, והוא הוכיחם (שמואל א ב, כג), אך כנראה מאוחר מדי, שכן לאחר מכן נאמר: "ביום ההוא אקים אל עלי את כל אשר דברתי... בעון אשר ידע כי מקללים להם ולא כהה בהם" (שם, ג, יב-יג).

דוד ובניו. דוד לא שבע נחת מחלק מילדיו. על **אדוניה** רומז הכתוב לביקורת על אי חינוכו כדבעי, שכן כתוב: "ולא עצבו אביו מימיו..." (מלכים א, א, ו).

אבל בעניין **אבשלום**, שמרד וביזה את אביו, מצינו התייחסות מפתיעה של דוד. לאחר שנהרג ע"י יואב, הוא מצטער ומקונן על בנו, וחז"ל אומרים שהוא השתדל להוציאו מחלקו המר בעוה"ב (ראה שמואל ב, יט, א ורש"י שם).

בת שבע ושלמה. חז"ל אומרים שבת שבע הוכיחה את שלמה בנה, גם לאחר שמלך (עי' בסנהדרין ע, ב).

6. אכן לדורות יש אומרים כי בברכתו לבניו התייחס גם לסיפור המכירה. כלפי שמעון ולוי אמר: "ארור אפם כי עז...", ראה רש"י שם, אמנם ביחס ליהודה, אמר "מטרף בני עלית...", שהרי בסופו של דבר יהודה הצילו ליוסף ממות לחיים, אם כי לחיי עבדות, ראה רש"י שם..

חזקיהו ומנשה. כבר הזכרנו לעיל את חז"ל שמציינים כי מאמציו של חזקיהו לחנך בנו לא צלחו, ורק היסורים הכריעוהו (סנהדרין קא, ב).

ו. מדברי חז"ל והפוסקים

בחז"ל ובפוסקים התייחסויות נוספות ליחס הראוי, מלבד מה שהבאנו מהסוגיה במסכת סוכה.

שו"ע או"ח תקע"ד, ד: "מצוה להרעיב אדם עצמו בשנת רעבון ואסור לשמש בו מטתו, חוץ מליל טבילה; ולחשוכי בנים (פירוש ולמנועי בנים) מותר". ובמשנה ברורה שם ס"ק יב כתב: "ואם יש לו בנים מחללי שבת וכונתו רק כדי שיוליד בנים כשרים מסתברא דדינו כחשוכי בנים".

הדברים מבהילים, מי שיש לו בנים מחללי שבת, יש בכך צד דמיון למי שלא קיים מצות פו"ר.

מאיך גיסא, ראיה להסתייגות מדרך הריחוק נוכל להביא ממקור הלכתי בדיני ירושה. הגמ' בבבא בתרא קלג, ב אומרת: "ת"ש, דאמר ליה שמואל לרב יהודה: שיננא, לא תיהוי בי עבורי אחסנתא ואפילו מברא בישא לברא טבא, וכ"ש מברא לברתא". ומסביר היד רמה: "דלא ידעת מהי מיניהו נפיק זרעא מעליא"⁷, וכן נפסק בשו"ע חו"מ רפב, א. בדרך זו יש מסבירים את תגובת אברהם שנזכרה לעיל⁸. אבל יתכן לומר שגם כלפי הבן עצמו, וגם כלפי אחיו יש פגם בנישול כזה. וכך כותב הרב אליעזר מלמד (פניני הלכה כיבוד הורים ל):

7. ראה פסחים מט, ב וב"ק קיט, א.

8. 'דף על הדף' בבא בתרא קלג, ב כותב: "החתם סופר (חי' כתובות נ"ג ע"א) מביא מאביו הג"ר שמואל סופר שביאר בזה הפסוק (בראשית כ"א י"א) 'וירע הדבר מאוד בעיני אברהם על אודות בנו', וקשה למה הרע לאברהם אודות ישמעאל. ועוד קשה למה זכר "בנו", עוד צ"ב מ"ש שם כל אשר תאמר אליך שרה שמע בקולה, ופירש"י – בקול רוח"ק שבה. וקשה מאי שייכות דרוה"ק לכאן. אלא שלאברהם הרע דלמא נפק מיני' בנין מעליא, וזהו מ"ש על אודות בנו – של ישמעאל. ולכן השיבו הקב"ה שמע בקול רוח"ק שבה, שהיא אומרת דמיני' – מישמעאל לא נפיק זרעא מעליא".

... ואב שעושה אפליה בין ילדיו מעורר מחלוקת בין בניו ומחריב את משפחתו. האח המקופח יאשים את אחיו שבחנופתם הרחיקו אותו מאביהם כדי ליטול את חלקו בירושה, וייטור להם על כך כל ימיו. גם ילדיו יתרחקו משאר בני המשפחה, והמשפחה תיקרע. מסתבר שגם הבנים שהוא רוצה לקרב ירגישו בסופו של דבר ריחוק כלפיו. אמנם הם ישמחו על כך שקיבלו חלק גדול יותר בירושה, אבל כלפי האב ירגישו ניכור. כי הקשר בין ילדים להוריהם צריך להיות מוחלט ונצחי, קשר שאינו תלוי בדבר. ואם יראו הבנים שהקשר אל אביהם תלוי בכבוד או בחנופה שלהם כלפיו, לא יזכרו אותו כאבא טוב, אלא כאדם שרגיש מאוד לכבודו, שאפילו עם יוצאי חלציו הוא נוהג בקטנוניות, נוקם ונוטר.

אמנם יש לחלק בין מי שנכשל בעבירות אבל באופן כללי קשור למסורת, לבין מי שעזב את המסורת לגמרי. מי שנשאר קשור למסורת ראוי שלא לנשלו מהירושה, שכן לגביו יש סיכוי סביר שהוא או בניו יחזרו למסורת ישראל. אבל מי שעזב לגמרי את המסורת עד שהוא נראה כעומד להתבולל בגויים, הסיכוי שבניו יחזרו לדרך ישראל סבא קטן, ויש מקום לשקול את נישולו מכל הירושה או מחלקה (עי' אג"מ חו"מ ב, נ; דיני ממונות לרב בצרי ח"ג שער ה' ג, יא; פתחי החושן ח"ט ד, א).

אפשר להציע, שכאשר נראה שכן אחד אינו מתכוון לחנך את ילדיו לתורה ומצוות, יקדיש האב חלק נכבד מהירושה עבור חינוך תורני לנכדיו וניניו. על ידי כך יינתן עידוד לכל הבנים בלי יוצא מהכלל לשלוח את ילדיהם לחינוך תורני, ומי שישלח את בנו לחינוך חילוני, יפסיד לעצמו את חלקו. ומכל מקום כדאי שחלק מהירושה יחולק בין כולם בשווה, לבטא את הקשר המוחלט שבין האב לכל ילדיו.

אמנם סוף דבריו נראים קצת כסותרים את ראשית דבריו, ובעצם נשאל על הגמ' בב"ב הנ"ל, שלכאורה לא משאירה מקום ליוצאים מן הכלל. אכן חילוק בין סוגי "ברא בישא" נזכר כבר בתשובת האגרות-משה שנזכרה לעיל. האג"מ מחלק בין בן רש"ן במצוות לבין בן שעזב את דרך הדת. אבל נראה לי שבזמן האגרות משה תופעת הדתל"שים, שרוצה להשאר "בפנים המחנה", עוד לא היתה נפוצה. אבל בימינו לאור האמור לעיל נראה שאין לקפח אותו בירושה, אם למענו ואם למען הסיכוי שהנכד ישוב לשרשיו, גם אם נשלח לחינוך חילוני, אלא במקרים יוצאי דופן. ואפשר שכך יש לפרש את האמור בספר פניני הלכה הנ"ל.

ז. כיצד לקרב

כדאי לצטט תחילה קטעים מאגרתו של הרב א"י קוק לאב שהצטער על נטישת בניו את דרך התורה לטובת הקומוניזם (אגרות ראייה, קלח, משנת תרס"ח-1908):

אבל אם יחשוב כת"ר כרוב המון הלומדים, שראוי בזמן הזה לעזוב להפקר את אותם הבנים אשר סרו מדרכי התורה והאמונה על-ידי זרם הזמן הסוער, הנני אומר בפה מלא שלא זו הדרך אשר ד' חפץ בה. כשם שכ' תוס' סנהדרין כ"ו ע"ב ד"ה החשוד די שברא לומר דלא יפסל חשוד על העריות לעדות משום דחשיב כמו אונס, משום דיצרו תוקפן... כן היא ה"שפחה בישא" של זרם הזמן, שנתנו לה מן השמים שליטה טרם שתכלה לגמרי ותנדף כעשן, שהיא משדלת בכל כשפיה הרבים את בנינו הצעירים לזנות אחריה. הם אנוסים גמורים וחלילה לנו לדון אונס כרצון. על-כן יש מכל אלה אחרית ותקוה. הנשמה הפנימית של קדושת ישראל מסתרת בקרב לבבם בכמה מדות טובות הנמצאות בהם, וכל עיקר מה שיכלה הרשעה לתפוס אותם בלבם הוא ג"כ מצד נטייתם הפנימית לטוב ולחסד, ע"כ כאשר הציעה לפניהם את רוב העוול הנעשה בסדרי-המדינות לפי השקפתם נעשו ללוחמים בעד הכלל, אע"פ שהם טועים בזה לגמרי מצדי-צדדים, מ"מ א"א לדמות אותם לרשעים ההולכים רק אחרי תאוותם הבהמית באין שום מטרה של יושר. ואם לא נדחה אבן אחרי נופלים כאלה כ"א נקרבים כפי היכולת, אז כאשר זרם-הזמן יתהפך ויכירו את הטעות הגדולה הנמצאת בעיקר הרעיון, שבשבילו זנחו את בית-חייהם, יהיו מוכנים לתשובה ולהטבה, והדורות הבאים יוכשרו ע"י זה להיות רמים ונעלים מאד... ע"כ לדעתי, עצתי היא לכבודו, שאמנם יותר מכפי יכלתו ודאי אין שום חיוב להעמיס על עצמו, אבל כמה שיש יכולת בידו יקרבים בסיוע לצרכי פרנסתם וצרכיהם המוכרחים, ויהי' לו בזה מקום להביע דברי מוסר בשכל טוב במכתבים. וברית כרותה היא לדברים היוצאים מן הלב, שהם פועלים אם הרבה ואם מעט, אבל גם המעט הוא יקר מאד. והעיקר של דרך המוסר לצעירים כאלה, הוא לעת-עתה לעורר אותם שלא יעזבו את אהבת עמם, אשר ממנו חוצבן, ולא ישגו בדמיונות כי יהי' להם מעמד הגון ומכובד בחיים ע"י קרבת בני-נכר...

1. הפגנת צער

דבריו הנפלאים מדברים בעד עצמם, ואין לי הרבה להוסיף. בלשון ימינו הייתי אומר: יזמין אותם לאירועים משפחתיים, יתעניין במשפחתם ופרנסתם, ידבר אתם בנחת. אמנם מדי פעם גם יוכיחם בשפה רכה. וכאן אני מגיע לנקודה שלענ"ד אינה מספיק מופנמת אצל הורים אלו. לצד האהבה והקרוב יש להפגין – לא כמשחק אלא באמת – גם צער. הבן צריך להרגיש שההורים כואבים, ואולי גם בוכים לעתים. זו האמת, אך יתכן גם שהיא תחלחל לעומק לבם של הבנים. בכל אדם מנצנץ המאמר: "דמות דיוקנו של אביו נגלתה לו" (ראה רש"י בראשית לט, יא). בל נתפס למחשבת ההמון, כי כל אדם זכאי לבחור את דרכו, ויש לכבדו על בחירתו. יכול כן, אבל רשאי לא, וכל יהודי ערב לחבירו, גם במובן של תורה ומצוות. אך בעיקר מופנים הדברים להורים. סוף דבר, הילד חייב להרגיש בצערם של ההורים.

וכבר אמרו חז"ל: "קשה תרבות רעה בתוך ביתו של אדם יותר ממלחמת גוג ומגוג" (ברכות ז, ב)⁹

2. תפילה

בנוסף לכל האמור יש גם להתפלל, וכפי שמסופר בתנא דבי אליהו (פרק יח) על אותו כהן ירא שמיים: "בכל יום ויום היה מתפלל ומשתטח ומבקש רחמים ומלחך בלשונו עפר, כדי שלא יבוא אחד מהם (מעשרת בניו) לידי עבירה ולידי דבר מכווער"¹⁰.

אנו אומרים כל בוקר בברכת התורה: "...ונהיה אנחנו וצאצאינו וצאצאי צאצאינו כולנו יודעי שמך..."¹¹, וכתב המשנה ברורה על שו"ע או"ח מז, ה, בסק"י:

ואשר בחר – ותמיד תהיה תפלת האב והאם שגורה בפיהם להתפלל על בניהם שיהיו לומדי תורה וצדיקים ובעלי מדות טובות ויכוין מאוד בברכת אהבה רבה ובברכת התורה בשעה שאומרים ונהיה אנחנו וצאצאינו וכן כשאומר ב'ובא לציון' – "למען לא ניגע לריק ולא נלד לבהלה".

9. וראה עוד ספורנו על הפסוק: "ותהיינה מורת רוח ליצחק ולרבקה" (בראשית כו, לה).

10. וראה עוד בספרו של הרב אלישע אבינר, אמונת החינוך א עמ' 160.